

aardbollen in deze schepping aanwezig? Hoe dienen we de bijbeltekst aan het begin van Genesis 1 precies op te vatten? Is het mogelijk dat God schade leidt door het kwaad? Is een onverderfelijke God in relatie te brengen met het kwaad? Het lezen van de debatten verloopt soepel in deze nieuwe uitgaven. De tekst is niet oubollig en de vertalers bieden informatie over de wat moeilijker fragmenten in hun voetnoten. Een gemis is hierbij wel dat de voetnoten vrij beperkt blijven ten opzichte van de vertaling. Zo ontbreken in deze editie tekstkritische gegevens vanuit de handschriften en beknopte discussies met andere vertalingen. Beide teksten tonen op magnifieke manier hoe felle debatten in de vierde en vijfde eeuw verliepen. We zien daarbij niet alleen Augustinus aan het werk, maar horen ook de stem van de manicheeërs. Dat is bijzonder voor wie beseft dat we lange tijd weinig weet hadden van deze groepering. Beide debatten kennen ook een ander einde. Fortunatus verdwijnt uit beeld, terwijl Felix erkent dat Augustinus gelijk heeft.

Veel onderwerpen in deze debatten krijgen vandaag nog steeds belangstelling. Deze publicatie van de debatten is daarom toe te juichen. Door de gedegen binding, het fraaie inleglint en een uitvoerig register van de aangehaalde bijbelteksten kenmerkt dit boek zich als professionele uitvoering. Dat is vermoedelijk de reden dat de prijs aan de hoge kant is voor een boek van 165 bladzijden. Deze publicatie is zeer aanbevolen aan hen die een historisch-theologische interesse hebben in Augustinus, de manicheeërs of de bovengenoemde onderwerpen.

Raymond R. Hausoul (promovendus in de systematische theologie aan de Evangelische Theologische Faculteit)

Feedback in de kerk: aansprekende ideeën om met elkaar te groeien. *Paulien Vervoorn, Kok Utrecht 2017, 160 blz., € 16,99.*

‘Gebed & gebak gaan goed samen’ (p. 64), schrijft Paulien Vervoorn en deze speels-

heid en nuchterheid kenmerken haar nieuwste boek over hoe feedback zou moeten functioneren in de kerk. Het is nadrukkelijk een doe-boek, hoewel de theoretische onderbouwing niet ontbreekt. Deel 1 bevat de theorie, deel 2 de praktische toepassing en het laatste deel aanvullende ideeën voor de praktijk. Als bijlagen zijn lijsten en formulieren opgenomen, die je daarbij kunnen helpen. Er staan door het hele boek verwijzingen naar www.geloofwaardigspreken.nl, waar deze en nog meer documenten te downloaden zijn. Bovendien staan daar illustratieve en verdiepende video’s op. Elk hoofdstuk wordt afgesloten met reflectievragen, voor jezelf of voor bespreking in een groep. Het eerste hoofdstuk legt de basis met onder andere de definitie, de voor- en nadelen en het eigene van feedback in de kerk. Vervolgens geeft de auteur lessen uit de Bijbel door, die raken aan of gaan over feedback geven. Hoofdstuk 3 gaat over het aanvaarden van jezelf en de ander, als basishouding om feedback tot zijn recht te kunnen laten komen. De hoofdstukken 4 tot en met 7 behandelen de kern van dit boek. Het acroniem GEBAK wordt hier als methode aangereikt: Gedrag beschrijven, Effect en emotie verwoorden, Behoeftes verwoorden, Ander begrijpen en Koers bepalen. Er worden veel praktische handvatten aangereikt voor het geven, ontvangen en vragen van feedback. Hoofdstuk 8 en 9 laten zien hoe er een structuur van feedback kan worden ingericht in een gemeente, voor zowel de vrijwillige als betaalde werkers. De laatste drie hoofdstukken zitten vol mogelijkheden om aan de slag te gaan: individueel, als groep en als gemeente.

De kracht van dit boek zit in het praktische karakter. Ik denk dat veel kerken er bij gebaat zullen zijn als zij hier daadwerkelijk mee aan de slag gaan. Het leent zich uitstekend voor bespreking in kleine groepen, bijvoorbeeld als onderdeel van een gemeentebreed leerproces. De persoonlijke betrokkenheid van de auteur bij het onderwerp en de vele aansprekende voorbeelden zijn sterke punten. De vele opsommingen en rijtjes passen misschien

bij een werkboek, maar komen de leesbaarheid niet ten goede. De wat rommelige indeling van hoofdstuk 2 en 3 doen afbreuk aan de inhoud daarvan.

Verwarrend is bijvoorbeeld dat pas aan het eind van hoofdstuk 3 duidelijk wordt dat hier uitgegaan wordt van Romeinen 14, terwijl daarvoor al een paar keer verwezen wordt naar 'Paulus' (zonder tekstverwijzing). Het model van de transactionele analyse wordt niet voldoende uitgediept om goed uit de verf te kunnen komen. De persoonlijke toepassing van Sefanja 3:17, dat duidelijk over Israël gaat, vind ik misplaatst. Tenslotte een opmerking voor de uitgever: er staan helaas nogal wat schrijffoutjes in dit boek en voorin staat abusievelijk 'Nederlandse' i.p.v. 'Nieuwe' Bijbel Vertaling (NBV).

Hans Alblas (freelance spreker, bijbelleraar en geestelijk begeleider)

Church Planting in the Secular West: Learning from the European Experience.

Stefan Paas, Wm. B. Eerdmans Grand Rapids 2016, 304 blz., \$ 34,00.

Stefan Paas brengt met *Church Planting in the Secular West* een uniek boek op de markt. Waar veel kerkplantingsliteratuur haar oorsprong vindt in Amerika, onderzoekt hij kerkplanting in de uiterst seculiere West-Europese context. Dit levert heel andere resultaten op. Paas is in dit boek op zoek naar het eerlijke verhaal over kerkplanting en dat is lang niet zo rooskleurig als vaak wordt voorgedaan.

Paas noemt zichzelf in de inleiding een 'sceptische pleitbezorger' (*skeptical advocate*) van kerkplanting en karakteriseert het boek in dat opzicht ook als een soort zelf-onderzoek: hoe kun je kritisch en toch enthousiast zijn over kerkplanting? Paas laat zien dat kerkplanting, zoals we dat nu kennen, is komen overwaaien uit evangelicaal Noord-Amerika. Die herkomst zorgt voor kortsluiting in Europa. Veel 'Church Growth'-denken in Amerika gaat er, in markttermen gesproken, gemakshalve vanuit dat er onbeperkte vraag is naar reli-

gieuze producten in de samenleving, als het aanbod en de marktomstandigheden maar goed zijn. Maar dit is in Europa nu juist niet het geval. Europa is niet alleen 'Post-Christendom', maar vooral ook 'Post-Christian' (p. 188-190). Er heerst een sterke antichristelijke stemming, die christelijke dogma's beschouwt als onhoudbaar in deze wetenschappelijke tijd en gelovigen als zwakkelingen. Velen zijn daarnaast onverschillig als het om religie gaat (*apathism*). Als ze er al wat voor voelen, kiezen ze voor een ongebonden *light*-versie. De crisis van het christelijk geloof in Europa gaat dus veel dieper dan door veel schrijvers over kerkplanting wordt aangenomen. Hooggespannen verwachtingen van evangelisatie en kerkplanting zijn dan ook misplaatst. Paas komt op grond van eigen onderzoek tot een ontluisterend jaarlijks bekeringsgemiddelde in Europa van één onkerkelijke op 700 of 800 gemeenteleden (p. 163). Er is nauwelijks empirisch onderzoek voorhanden dat onderbouwt dat kerkplanting het beter doet. Ongenadig rekent Paas af met 'kerkplantingsafgoderij'. Kerkplanting is zeker niet 'the single most evangelistic methodology under heaven' (Peter Wagner). Paas grijpt terug naar de klassieke kerkplanting van de vroege kerk in Europa, de *plantatio ecclesiae* (p. 21-22). Hij laat zien dat deze uit drie fases bestond: proclamatie, verzamelen en het eigenlijke planten. Waar de evangelicale kerkplanting het hele proces tot de fase van het planten samensmolt ('hoe sneller een kerk, hoe beter, want dan kan deze zich weer vernieuwen'), benadrukt Paas juist het belang van de voorbereidende fase: evangelisatie en het winnen van sympathie en steun. Noem ook in onze tijd een missionair initiatief niet te snel 'kerk', is zijn advies, maar investeer in christelijke praktijken zoals samen bidden, bijbellezen en eten (p. 218-224). Paas pleit voor een soort hernieuwde kerstening (p. 105). De Europese bevolking raakt de kennis van het christelijk geloof en de antenne voor het goddelijke steeds meer kwijt. Juist christelijke *professionals* zoals schrijvers, filmmakers, zakenlieden, politici en verpleegkun-